

Începuturile scrisului feminin românesc în exil: *Memoriile Elenei Văcărescu*

Lucia-Luminița Ciucă

Résumé: *En reconnaissant le manque de communication avec l'élite politique et culturelle de Roumanie, Elena Văcărescu, qui a été dorlotée pendant son enfance par la reine Elizabeth Ière, est forcée de choisir l'exil, après 1893. Elle a imposé son nom et sa réputation sur la scène exigeante de la culture française. Les mémoires d'Elena Văcărescu présentent un intérêt particulier parce que ses pages racontent des événements ou décrivent des personnalités qu'elle a rencontrées: des écrivains, des artistes, des hommes politiques et des diplomates. Bien que rédigés en français, la langue de sa patrie adoptive, ses mémoires expriment, d'un souvenir à l'autre, d'un portrait à l'autre, l'attachement presque pathétique pour son pays d'origine. Même si son œuvre est l'une des réalisations les plus importantes du genre, elle est restée inconnue aux lecteurs de la Roumanie.*

Mots-clés: *exil, mémoires, attachement, pays d'origine.*

Motto: „Mă înfățișez cu singura ambiție de a mă face cât de cât plăcută și de a fi sinceră tot timpul...” (Elena Văcărescu)

1. Considerații teoretice

Literatura memorialistică se încadrează în ceea ce „vechea critică numea literatura subiectivă sau literatura confesiunii”. Interesul sporit față de universul interior, nedisimulat, tendința reflectării experienței unice, preocuparea pentru descoperirea propriei individualități și, prin aceasta, înțelegerea ființei umane a determinat refugiarea sincerității literare în mediul său de predilecție, reprezentat, printre altele, de textul memorialistic. Ca și în cazul celorlalte specii ale memorialisticii există o particularitate distinctă la nivelul instanțelor narative: naratorul este cel care povestește și se identifică, în egală măsură, cu acela despre care (se) povestește, iar în ceea ce-l privește pe autor, acesta, așa cum afirma Philippe Lejeune, „se comportă ca un martor dublu: al existenței sale și al epocii sale”. „Ceea ce este personal este

punctul de vedere individual, dar obiectul discursului este ceva ce depășește cu mult individul, este istoria grupurilor sociale și istorice cărora el le aparține” [Lejeune, 2000: 12]. Ideea este confirmată și de Georges Gusdorf, citat de Eugen Simion: „Autorul de memorii contribuie mai mult la istoria epocii sale decât la propria istorie; istoria personală se înscrie în istoria generală și obiectivă.” [apud Simion, 2008: 17-18]. Astfel, naratorul auctorial, povestindu-se pe sine, povestește mai ales lumea prin care trece. Referindu-se la sursele de inspirație ale scriitorului, W. Faulkner afirmă: „Aș zice că scriitorul are trei surse – imaginația, observația și experiența. El însuși nu știe cât de mult folosește din una sau din cealaltă în fiecare moment dat fiind că niciuna dintre surse nu poate exista separat. Căci el scrie despre oameni și folosește material din toate trei sursele ca și un dulgher care se duce în pod și alege o bucată de lemn care i se potrivește perfect în colțul la care lucrează. Desigur, orice scriitor, ca să ne referim la el mai întâi, își scrie propria biografie – el a descoperit lumea și a mai descoperit apoi că această lume e destul de importantă, de dinamică ori de tragică pentru a merita s-o pună pe hârtie, pe note, pe pânză; și tot ce știe el e ceea ce i s-a întâmplat lui fiindcă nu și-a dezvoltat capacitatea de a observa, de a trage concluzii, de a scruta intimitatea celorlalți. Singura introspecție posibilă este în sine – totul va fi biografie fiindcă acesta e singurul etalon cu care știe măsura ceea ce a experimentat direct” [apud Petraș, 2002: 137].

În *Genurile biograficului* Eugen Simion arată că „o carte de memorii tinde să transforme o viață într-un destin prin intermediul unei povestiri care nu respectă legile ficțiunii. O ficțiune totuși există în orice narațiune memorialistică: aceea care respinge ficțiunea literaturii. Ea nu inventează în sens strict personaje, dar transformă, dacă este suficient de puternică, personajele reale ale unei epoci în personaje care au relevanță, personaje memorabile, proprii literaturii” [Simion, 2008: 20]. Literatura mărturisirilor transferă accentul de pe ficțiune pe confesiune, de pe imaginar pe experiență, de pe literaritate pe autenticitate.

De-a lungul timpului s-au încercat mai multe definiții ale genului autobiografic, din care face parte și literatura de memorii, însă aproape toate insistă pe dorința autorului de a cuprinde și înțelege „propria sa viață” în totalitatea ei; sunt puse în evidență ideea de construcție, de unitate, de „sinteză a eu-lui”, precum și intenția de a transmite o „viziune asupra lumii” [Holban, I, 1989: IX]. Prin urmare, pot fi identificate, în interiorul lor, mai multe segmente de conținut: funcția

primordială a textului este una cognitivă, cu caracter inițiativ; reprezintă rezultatul unui adevărat „cult al adevărului”; este mai puțin invocația unei imagini ideale și mai degrabă evocarea unui eu care își caută fără încetare propria identitate; este, în același timp, și un document, o scriere cu caracter depozițional în care ecourile lumii se întâlnesc cu subiectivitatea celui care „se scrie pe sine” la modul cel mai propriu. Astfel, actul de a scrie memorii este un act subiectiv, personal, confesiv și în măsura în care ideile fac parte din existența omului care scrie și îl pot defini ca individ. Scriitorul caută în literatura mărturisirilor o eliberare a eului prin funcția cathartică a confesiunii.

2. Memoriile Elenei Văcărescu

Personalitate cu destin înalt și special, care a trăit în inima istoriei, Elena Văcărescu își asumă responsabilitatea gestului confesiv, fără a ezita în fața amintirilor „de teama de a nu le putea controla.”

Trecutul este, au spus-o mulți, un spațiu de intimitate și de libertate, care nu trebuie tulburat, că amintirile sunt la locul lor doar în uitare. Trecutul este însă și un spațiu de literatură și nu puțini oameni de cultură, de știință, de artă, au simțit nevoia să spună ceva din viața lor și să depună mărturie despre lumea prin care au trecut...Cea mai mare parte a ei este scrisă de cei care au avut ceva neobișnuit să spună, care au fost observatori atenți a „ceea ce trece”, care s-au simțit datori să înfățișeze oameni, evenimente, fapte și să reflecteze la „semnificația lumii”. [Platon, 1998: V].

Și Elena Văcărescu se încadrează în aceeași categorie, făcând din viața personală și din destinul său „o sursă pentru literatură”, așa cum afirmă și Maria Platon, adăugând exercițiului său memorialistic și o filă a istoriei ce se derula în afara existenței sale. Pion important al istoriei vremii la nivel european, având conștiința propriei valori și a propriei vieți, se angajează să prezinte cu luciditate maximă cele trăite și văzute spre a le face cunoscute și altora care nu le pot re trăi decât prin scris. Însă dincolo de componenta reală, trăită, memoriile sale sunt încărcate de sentimentalism fiind nu doar rezultatul incidentelor exterioare ci un produs al unei existențe interioare legate de profunzimea personalității și sensibilității sale. „«Ciudat destin», scria

Elena Văcărescu gândindu-se la ea. «N-am avut noroc. Adică n-am avut noroc, și totuși, am avut noroc cu carul» [apud Bulei, 2001: 7].

Momentul propice rememorării este constituit de vârsta senectuții, când cunoașterea lumii este mai profundă, conștiința mai limpede și „faptul trăit mai ușor de consemnat” [Platon, 1998: VI]. Ea hotărăște să reorganizeze în spiritul libertății „ceea ce viața a organizat, altădată, sub constrângerea împrejurărilor”, așa cum menționa Lucian Blaga, citat de Maria Platon în *Prefața* lucrării *Elena Văcărescu și Franța*. Cu toate acestea, textul său denotă o memorie „vivace, colorată, riguros fidelă, rânduind, într-o adevărată frescă, oameni, destine, moravuri, evenimente, înfățișând o lume care nu mai trăiește, dar supraviețuiește, prin ceea ce este numai al ei, prin arta memorialistei. O reconstituire istorică, de o mare încărcătură umană, socială, etică, spirituală, dominată prin puterea inteligenței și a inimii” [Platon, 1998: VII]. „Am scris cu «memoria inimii»” afirmă, în acest sens, Elena Văcărescu. Spațiul care o „găzduiește” cea mai mare parte a vieții, Franța, îi oferă și cadrul propice rememorării: „Un sentiment de nemărginită recunoștință îmi umple sufletul, ori de câte ori îi evoc chipul acestei țări. Pentru mine Franța rămâne țara care a primit solia mea românească, țara care, înțelegându-mi misiunea, mi-a înlesnit-o cu o generozitate pe care renunț s-o descriu în culori ditirambice...” [Platon, 1998: 52] Obligată să rămână departe de „rostul existenței sufletești”, „își transportă penaii” și un „fragment din ființa românească” pe „malul august al Senei” [Platon, 1998: VI].

Toate acestea au fost consemnate în sute și sute de pagini presărate în reviste, în conferințe, interviuri, cărți. În volume se află strânse abia o mică parte: *Memorial în mod minor (Mémorial sur le mode mineur – 1946)* este culegerea cea mai substanțială; *Le Roman de ma vie (Romanul vieții mele)*, început în 1942, proiectat a fi o vastă panoramă a memoriilor sale, n-a fost terminat, scriitoarea care n-a mai avut timpul, dar nici puterea sa-l ducă la îndeplinire, lăsând în manuscris o multitudine de fragmente și planuri de capitole.

Plecată într-un exil forțat, atât politic cât și sentimental, tânăra Văcărescu se stabilește, în cele din urmă, în Franța, cu care luase contact în adolescență, 1879, când merge la studii. Noua patrie o adoptă și o ajută să se dezvolte, recompensând-o cu premiul Academiei Franceze, decorând-o cu Legiunea de Onoare în 1927, ca fiind cea mai cunoscută dintre „scriitorii străini de expresie franceză”, deși în țară ecoul debutului sau artistic stârnește ample controverse chiar și din partea celor mai luminate minți ale vremii, precum

Eminescu care afirmă că „nesocotea limba strămoșilor”. Situată la granița dintre două literaturi va face ca opera sa să fie târziu apreciată la reala sa valoare.

Exilată fizic și spiritual, va rămâne până la moarte devotată spiritului național și românismului, ducându-și datoria de onoare până la capăt: „Străbuni, Patria-n suflet mi-e singura comoară! / Străbuni asemeni vouă eu ști-voi s-o iubesc” [Stăvăruș, 1974: 6]. De la poezia *Ă ma patrie / Patria mea!*, din primul volum de versuri, până la ultimele pagini, lăsate neterminate, și-a afirmat cu tărie și orgoliul nemăsurat „și originea și sufletul românesc”, ceea ce-l face pe Maurice Barres să afirme „Nu sunteți o femeie, sunteți un neam întreg...” (Hélène Vacaresco? – Elle n'est pas un femme, elle est toute une race!) [apud Stăvăruș, 1974: 6], pe N. Iorga să arate că

Toate popoarele cuprind în cadrul vieții lor sufletești ceea ce s-a scris de persoane aparținându-le în alte limbi.” „...Odrasla boierilor Văcărești n-a fost de fapt niciodată despărțită de țara în limba căreia n-a scris. S-a gândit continuu la dânsa, a sevit-o cu toată puterea unui mare și cald suflet, și-n toată opera ei (...) ea și-a pus scene și emoții totdeauna în cadrul naturii românești. [apud Stăvăruș, 1974: 6],

și pe Camil Petrescu să insiste asupra componentei etnice: „O româncă din cel mai adevărat sânge românesc, care își afirmă cu orgoliu și originea și sufletul românesc (...) *O asemenea personalitate onorează două literaturi*” [apud Stăvăruș, 1974: 6].

Această devoțiune răzbește dincolo de paginile de memorii și din faptul că-și afirmă misiunea prin toate mijloacele și cu toate ocaziile. Iată ce afirma în discursul de recepție rostit la Academia Română, la 2 februarie 1934: „Eu cred că adevărata pozițiune a unui patriot luminat și cu răspundere nu poate rezulta decât din îmbinarea lucidă și echilibrată a factorului național cu factorul internațional.” „Cu rădăcini adânc înfipite în glia românească și în substanța trecutului, sufletul nostru va îmbrățișa cu privire ageră și nepărtinitoare toate orizonturile” [Platon, 1998: 43]. Aceași idee reiese și din testamentul său:

înțelegându-mi misiunea, mi-a înlesnit-o cu generozitate, ca româncă în mijlocul ei. Am servit ideea românească. Dacă arunc o privire asupra trecutului generațiilor din care cobor, surprind în fiecare act manifestarea acestei idei românești. Am conștiința de a fi respectat consemnul strămoșesc, străduindu-mă din toate puterile să colaborez la creșterea limbei românești și la a patriei cinstire. Am încercat să răspândesc peste

hotare faima numelui românesc și am servit în lume expansiunea sufletului românesc” [Văcărescu, 1989: 171].

Din imaginile copilăriei, scriitoarea reține cu duioșie pe acelea de la vatra strămoșească a Văcăreștilor, „unde s-au petrecut momentele cele mai semnificative și cele mai dragi ale vieții mele”: „Respir prima zi la Văcărești ca și cum m-ar înconjura încă cu miresmele și magia ei.” Sau: „Văd epoca aceea îndepărtată ca un curcubeu, un curcubeu mereu schimbător...”; „Născută din cel mai curat pământ românesc, crescută generații după generații în volbura veacurilor românești, eu am respirat adierea parfumată a primăverilor noastre, am înfruntat crivățul zăpezilor noastre, povești străvechi mi-au alintat copilărie, iar înțelepciunea și poezia rustică mi-au nutrit cele dintâi gânduri și sentimente” [Văcărescu, 1989: 166]. Această descriere vie și colorată poartă în interiorul ei mândria și nostalgia celei care se revendică din „Văcărești, ținut al poeziei, ținut al miturilor și al tainelor, dar și al amăgirilor, adăugau țărani mei, care, dornici să-i prefacă plaiurile fermecate în câmpii roditoare au fost întotdeauna învinși de exuberanța unei flore dezlănțuite” [Văcărescu, 2001: 11].

Amintirea ținutului părintesc pare o rugăciune izvorâtă din neliiniștea și durerea de a nu avea urmași:

Când mă gândesc la voi, îngân versuri ca și cum m-aș ruga. Singură, lângă vatra cinstului neam, șoptesc: *Rămas-a o femeie doară și umbrele îi dau târcoale,/ Iar asprul vânt al sorții crunte o biciuiește, o prăvale...* Trăind azi în Franța, aproape de Mediterana ce-a hrănit geniul nostru latin, mă tot gândesc la aceste lucruri. N-am avut urmași. Neamul se stinge. Și-atunci țin sfat cu Văcăreștiul” [Văcărescu, 2001: 13].

De acest univers pierdut fizic, dar niciodată uitat, se leagă și ceea ce de fapt îi provoacă exilul, „durerea iubirii pierdute” pe care o va purta cu ea fără încetare – „Cea mai mare tentație, în paginile de memorii, e să cauți urmele acestei iubiri” [Văcărescu, 2001: 8]. Și dacă privești în adâncime, le poți identifica ca un „sottofondo al existenței”, după cum afirma Ion Bulei în *Prefața* volumului *Memorial în mod minor*. Femeia, ca trăire, este înăbușită. „Văcăreștiul îi îngăduie tinerei să-l iubească”, scria autoarea, „căci un cântec vechi al neamului nostru spune: « Iubește, am nevoie de iubire în cântecele mele! »”, dar adaugă că același Văcărești n-a lăsat-o „să-și piardă numele prin căsătorie” [Văcărescu, 2001: 12].

Elena Văcărescu evocă întâlnirea ei cu prințul Ferdinand la Munchen: „Când ridic ochii și întâlnesc privirea tânărului și frumosului prinț... idila (care pentru mine va dura toată viața) a și început” [Văcărescu, 2001: 36]. Altă dată evocă o seară la Viareggio, din timpul exilului, când mama ei, palidă și tremurândă, îi aduce o veste ce o va tulbura profund, aceea că „Nando” s-a logodit, „iar ea cântă Marșul funebru” al lui Chopin pe „cenușa iubirii”. Revederea cu prințul, în 1902, o răscolește: „amintirea idilei răbufnește în mine precum parfumurile răscolite de căldura verii”. Simte cum o apasă tradițiile „de pe urma cărora am avut atât de suferit” și aproape strigă: „Împrăștiați-vă amintiri!”. Astfel, exilul o face să simtă profund sentimentul singurătății: „Așteptam mereu scrisori care nu mai veneau; eram mereu cu ochii ațintiți și cu mâinile întinse spre scrisorile care soseau, spre orice ziar pe care-l zăream” [Văcărescu, 2001: 44]. La moartea lui Ferdinand, în 1927, poartă „un doliu amar” „după logodnicul de-a pururi plâns” [Bulei, 2001: 9], „unica iubire a vieții mele”.

Și pentru că poezii „adoră mai mult politica și se pricep mai bine să o cultive decât politicienii de profesie”, și pentru că iubește România, pe care și-o imagina pe un steag care avea în mijloc Roma și în jurul ei raze, dar și pentru că are nevoie de un spațiu de manifestare a personalității sale frustrate, se afirmă diplomatic. Implicarea sa diplomatică îi permite, astfel, de-a lungul vieții sale bogate în evenimente, să cunoască o vastă galerie de personalități. „Fiecare prilej i-a încrustat în memorie o trăsătură, un chip, o cugetare, o replică” [Stăvăruș, 1974: 240]. Din panoplia portretelor conturate fac parte Alecsandri, Hugo, C.A. Rosetti, Leconte de Lisle, Caragiale, Nietzsche, Anna de Noailles, Proust, Paul Valéry ș.a.

Astfel, „a vorbi și a scrie despre Franța înseamnă, pentru Elena Văcărescu, a vorbi și a scrie despre oamenii ei” [Platon, 1998: XVIII]. „De-a lungul întregii mele vieți – mărturisește memorialista – am legat atâtea prietenii încât, fără îndoială, n-aș avea timpul să vorbesc despre acei și acelea pe care i-am cunoscut și iubit...”: „... îi revăd cu nuanțele și preciziunile memoriei inimii... oricât de lungă ar fi lista, ea rămâne incompletă”. Lista este, cu adevărat, lungă: „prinți ai artei”, „ai muzicii”, „ai scenei”, „ai politiciii”, cum îi numește ea, evocându-i în cea de-a doua parte a *Romanului vieții mele* și în paginile volumului *Memorial în mod minor*. În substanța și formula lor artistică, aceste evocări de „prieteni și apropiați” alcătuiesc un elogiu

al prieteniei, născut din nevoia sufletească de a cunoaște, de a iubi, de a prețui și de a fi prețuită.

Scriitoarea își adaptează mijloacele de observație și tonul emoțional după figurile înfățișate, schimbând mereu unghiul de privire și modificând accentele în redactare. Este o adaptare la cel elogiat, descris, rememorat care reflectă, dincolo de interesul intelectual, de afectul pentru cel descris și pentru înfăptuirea sa, „o schemă a observației, un mers al gândirii unui scriitor, care-și face din cunoașterea celui de lângă el un mod de existență” [Platon, 1998: XX]. Cel mai ades evocă poezii pe care îi vede aievea: „văd chipuri, gesturi, mișcări, priviri... aud voci. Îl aud pe Victor Hugo; vorbește foarte încet. În contrast, timbrul lui José-Maria de Heredia, viguros, sună ca un metal prețios...” [Platon, 1998: 32]. În spatele acestei fervente prezentări se ascunde, de fapt, propria sa personalitate, recunoscătoare acestor minunați oameni, pentru formarea sa morală și intelectuală. Un astfel de „exercițiu de admirație” îi este adresat lui V. Hugo, care este „gigantul”, „Poetul” cu majusculă.

Elena Văcărescu evocă des și sfârșitul prietenilor săi, simțindu-și propriul sfârșit mai aproape, așa cum în evocările sale M. Sadoveanu spunea: „Moartea prietenilor este începutul morții noastre”[*apud* Stăvăruș, 1974: 242].

Toate aceste figuri se perindă în salonul său propriu, deschis pentru „suflet și spirit”, în locuința sa de pe strada Washington nr. 5, pentru că, deși departe de țară, ea-și recrează atmosfera familială: „În încăperile care păstrează atmosfera arhaică a interioarelor boierești de acasă se perindă oameni politici, artiști și subțiri intelctuali ai celui mai ermetic Paris, cucerii cauzei noastre”, „o lume pentru care legenda se destramă și lasă limpede ochilor realitatea românească” [Platon, 1998: 51]. Și încă: „Sălașul meu parizian a fost întotdeauna un colț de patrie românească. În casa mea dăinuia nu numai un spirit românesc, ci o atmosferă românească. Căci dacă nu eram în țară, țara era cu mine, în depărtata Franță, pe malul august al Senei”... [Văcărescu, 1989: 168].

Experiența exilului în sânul culturii europene, din care consideră că este parte integrantă, o face pe Elena Văcărescu să afirme: „Parfumul României e în fiecare cută a rochiei mele. Nu cunosc suferințele exilului; oriunde m-aș afla, n-am resentimente, n-am ură decât pentru cei care o reneagă și-și caută un sprijin în afara ei...” [Văcărescu, 2001: 102], solicitând înainte de moarte reîntoarcerea binemeritată în pământul atât de drag ei: „Când toate renașterile de

mine dorite vor fi, scumpa mea țară, împlinite sub cerul tău, primește-mă cu drag în sânul tău ca pe una ce-ți va fi meritat... adăpostul, azilul, unde voi putea de aici înainte să trăiesc din viața semințelor tale, din seva ta... o, pământ românesc, o, Românie!... [Platon, 1998: 104].

Referințe bibliografice

- Dănilă, Ligia, „Alexandrina Cantacuzino, Calypso Botez, Sofia Nădejde și Elena Văcărescu – militante ale feminismului românesc interbelic”, în *Mișcarea literară*, anul IX, nr. 1-2 (33-34), 2010.
- Espil, Pierre, „O prietenă a Franței: E. Văcărescu”, în *Magazin istoric*, nr. 5 / 1968.
- Holban, Ioan, *Literatura subiectivă*, Editura Minerva, București, 1989.
- Iosifescu, Silviu, „Sintezele zilelor noastre”, în *Literatura de frontieră*, Editura Enciclopedică română, București, 1971.
- Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, Editura Univers, București, 2000.
- Manolescu, Ion, *Literatura memorialistică*, Editura Humanitas, București, 1996.
- Petraș, Irina, *Teoria literaturii*, Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 2002.
- Platon, Maria (ed.), *Elena Văcărescu și Franța*, Editura Cronica, Iași, 1998.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului, vol. I*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2008.
- Stăvăruș, Ion, *Elena Văcărescu*, Editura Univers, București, 1974.
- Văcărescu, Elena, *Memorial în mod minor*, Compania, București, 2001.
- Văcărescu, Elena, *Memorii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989.